

A franciaországi magyar emigráció katonai, diplomáciai és kulturális tevékenysége a 18. század második felében (1756–1789)

Jelentés a Klebelsberg Ösztöndíj munkaterve alapján elvégzett feladatokról

Készítette : Dr. Tóth Ferenc, tudományos tanácsadó

Kutatások helye : Franciaország (Párizs, Marseille, Nancy, Meaux)

Kutatások ideje : 2015. június 1-30., illetve november 1-30.

A kutatásaim során egyrészt a párizsi központi levéltárak és könyvtárak (Archives Diplomatiques de La Courneuve, Archives Nationales, Bibliothèque Nationale de France, Bibliothèque de l'Arsenal, Bibliothèque Mazarine, stb.) magyar vonatkozású had- és diplomáciatörténeti szekcióinak tanulmányozásával foglalkoztam, valamint a magyar kutatók számára később hasznosítható forrásleírásokat, fény- és fotómásolatokat készítettem. Ezzel párhuzamosan igyekeztem felállítani azon megjelentetésre alkalmas legfontosabb magyar vonatkozású dokumentumok listáját felállítani, amelyek leginkább a 18. század második felének magyar-francia katonai és diplomáciai kapcsolataira nyújtanak új információkat. Elsősorban a kutatott korszakra vonatkozó kéziratokat illetve nyomtatott műveket igyekeztem feltárni, amelyek segítségével és publikálásával szeretném a korabeli európai magyarságképet teljesebbé tenni. Ugyanakkor számos olyan korábbi vagy későbbi korszakokra vonatkozó hungarikum jellegű forrást is találtam, amelyekre fontosnak tartottam felhívni a figyelmet. A kutatásaim jelentős részét – a kutatási tervemnek megfelelően – Párizsban végeztem a főbb francia központi gyűjteményekben, és ehhez járult egy kéthetes vidéki kutatóút, amelynek során Marseille-ben, Nancy-ban és Meaux-ban végeztem forrásfeltáró kutatásokat.

Kutatásaim tárgya és eredményei

Az általam vizsgált időszakot a hétéves háború (1756-1763) és az azt követő békeidőszak (1763-1789) alkották. Az 1756-os ún. diplomáciai forradalom vagy más néven szövetségi

rendszer felbomlása (*renversement des alliances*) a franciaországi magyar emigráció életében hatalmas törést jelentett. A Francia Királyság és a Habsburg Monarchia egymáshoz való közeledése már 18. század elején megfigyelhető volt. A francia uralkodó már 1755-ben titkos tárgyalásokat kezdeményezett Bernis abbé segítségével a bécsi udvarral, amelyek következményeképpen létrejött az 1756 május elsején aláírt úgynevezett versailles-i szerződés. A francia szolgálatba politikai okokból belépett és évtizedek óta ott harcoló huszártisztek érthető módon csalódottak voltak, hiszen a szerződés értelmében, adott esetben az Osztrák Ház érdekeiért kellett majd küzdeniük. A szerződés jogilag véget vetett a császári huszárezredekől a franciákhoz irányuló dezertálásnak is, amely francia-osztrák háborúk során a francia huszárezredek magyar huszárokkal való feltöltésének a legkönnyebb módja volt. II. Frigyes porosz uralkodó támadása után – 1756. december 16-án – külön egyezmény is született a „a legkeresztényibb király és a császárné, Magyarország és Csehország királynője” között. Az egyezmény kimondta a dezertőrök – köztük a huszárok – kölcsönös visszaszolgáltatását is.

A békeidőszak alatt nagy változások érlelődtek az európai hatalmi viszonyokban. Az osztrák örökösödési háborúban a francia-angol gyarmati szembenállás elmérgesedett, és a békekötés után is folytatódtak az amerikai és indiai hadműveletek. Az 1750-es évek derekán az angol külpolitika Poroszországban talált megfelelő kontinentális szövetségesre, amely maga után vonta az osztrák-francia közeledést és az úgynevezett „diplomáciai forradalmat”.¹ Az elmérgesedő angol-francia gyarmati harcok és II. Frigyes agresszív politikája miatt kiteljesedő nemzetközi konfliktus nyomán a francia királyság is háborúra készülődött. A huszárezredek létszámát felemelték a háborús készenléti létszámmra, s Bercsényi László gróf ismét elküldte török földre Tóth Andrást, hogy keressen újoncokat az Oszmán Birodalom területére menekült magyarok között, és elkísérje az új konstantinápolyi francia követet, Vergennes grófot, a későbbi francia külügyminisztert. Azt már a francia külügyi levéltár (Archives Diplomatique, La Courneuve) más fondjaiból lehetett megtudni, hogy milyen feladatokat kapott a Vergennes gróf mellé beosztott Tóth András. Szerencsére fennmaradt a Tóth András számára készített titkos megbízatás egy másolata, amelyet egyébként biztonsági okokból csak felolvastak a magyar ügynököknek. A megbízólevélben a király arra kérte fel Tóthot, hogy utazzon el Rodostóba és diszkrétan vegye fel a kapcsolatot a magyar emigráció még életben lévő tagjaival és azok magyarországi híveivel. Tóth András megérkezése után nem sokkal eleget is tett ennek a megbízásának és felkereste az aggastyán Csáky Mihályt, a rodostói magyarok még életben

¹ Lásd e témáról: Richard Waddington: *Louis XV et le renversement des alliances, Les préliminaires de la guerre de Sept Ans (1754-1756)*. Paris, 1896.

lévő vezetőjét. Csáky azonnal kapott a lehetőségen és francia segítséget remélve, elkezdte szervezni a magyarországi ellenállással való kapcsolatait és felajánlotta segítségét XV. Lajosnak egy esetleges magyarországi francia fegyveres intervenció esetére... Tóth missziójának sikere hamarosan kezdett terhessé válni az osztrákokkal szövetséget kötő francia diplomácia számára. A titkos feladat leállítása lassan folyt, és minden bizonnyal az osztrák ügynökök is értesültek Tóth rodostói jelenlétéről. Máig sem tisztázott körülmények között 1757-ben váratlanul elhunyt Csáky Mihály és Tóth András (valószínűleg valamilyen járványban) és örökre magukkal vitték a rodostói emigránsok utolsó függetlenségi harcának haditervét. Az erre vonatkozó teljes levéltári dokumentációt sikerült feltárnom a Francia Diplomáciai Levéltár politikai levelezéseiben.

Ebben az időszakban a magyar emigráció szellemi vezetője gróf Bercsényi László volt. Karrierje sokat köszönhetett Leszczyński Szaniszló száműzött lengyel királynak, akivel még 1718-ban ismerkedett meg az elzászi Wissembourg-ban. Barátságuk egészen a lengyel uralkodó haláláig tartott. A harcok után Szaniszló egykori lengyel király és lotaringiai nagyherceg köréhez kapcsolódott, aki megtette főlovászmesterének, tanácsnokának, valamint udvari lovagi címmel is megtisztelte. Ekkora már Bercsényi családjával a Lusancy kastélyban lakott, amely Párizs és Nancy között félúton helyezkedett el. A kastélyban található könyvtár a kor egyik példás könyvgyűjteményének számított, amelynek töredékei maradtak csak fenn a Meux-i városi könyvtárban. A királyi családot meglátogató lengyel király többször is Lusancyban töltötte az éjszakát, amelyek dátumait a kastély folyosóján ma is megtalálható rézlemezre vésette Bercsényi. 1748-ban Bercsényi László elnyerte Commercy város katonai kormányzói kinevezését. 1753-ban, elnyerte a Szent Lajos királyi és katonai rend nagykeresztjét, majd pályája csúcán 1758-ban a marsallbotot is. Bercsényi László és családja franciaországi tevékenységével kapcsolatosan számos új forrást sikerült feltárnom, elsősorban a párizsi levéltárakban és a meaux-i városi könyvtárban.

A hétéves háborút lezáró párizsi békeszerződést 1763. február 10-én írták alá. A háborút követő időszakban a franciaországi huszárezredek állománya jelentősen kibővült a német dezertőrök tömeges átállásának köszönhetően. Ezzel egyidőben a magyar huszárok aránya viszont jelentős mértékben lecsökkent. A német és francia huszárok tömeges megjelenése ellenére a franciaországi huszárezredek tiszti karában a magyarság továbbra is jelentős szerepet játszott. Az egykori kuruc emigránsok fiai – a magyar emigráció második generációja – tudatosan igyekeztek beépülni a huszárezredebe. E generáció tagjai igen gyakran már szinte gyermekként – átlagosan tizenéves korban – már elkezdték a katonai szolgálatot valamelyik

huszárezredben, hogy elsajátítsák a huszármesterség alapjait. Ez a gyakorlat szinte általánossá vált a magyar emigrációból származó fiatalok körében. Ezek az ifjak még akkor is szolgáltak néhány évet huszárként, ha egészen más pályára szánták a szüleik. Erre láthatunk példát François de Tott báró esetében is, akit Tóth András huszárőrnagy fiaként a későbbiekben Konstantinápolyba küldtek tanulni mivel keleti diplomáciai pályára szánták. A konstantinápoly-pérai tolmácsképző iskola (*école des jeunes de langue*) 1669 óta létezett és a francia diplomácia számos neves tolmácsdinasztiája és orientalistája, tudósa szerezte meg itt nyelvtudását. Fiatal de Tott is itt készülődött folytatni apja pályáját, valamint szolgálni a franciaországi és a törökországi magyar emigrációk érdekét. E tanulóévek alapvetően meghatározták a fiatal diplomata későbbi karrierjét. 1763-ban visszatért Franciaországba, ahol diplomáciai pályáját szeretne volna megalapozni. A nagy lehetőség 1767-ban jött el, amikor Krimbe küldték egy orosz-török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta és részt vett a tatár kán 1768-69-es hadjáratában, amelyről érzékletes képet adott visszaemlékezései második könyvében. Ezt követően Konstantinápolyba ment, ahol kitüntette magát a védelem megszervezésében. Miután hőiesen megvédte a Dardanellák tengerszorosát Orlov admirális támadásával szemben, Tott az oszmán tűzértség modernizációjára kapott megbízást. Szervezett egy francia mintájú gyorstűzelésű hadtestet (az ún. szüratsikat). Az általa alapított ágyúöntőde épülete ma is áll Isztambulban. Életének e korszakának részletes leírása alkotja emlékiratainak harmadik könyvét. Utolsó diplomáciai megbízására 1776-77-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egyidőben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére. Hazaérkezése után egy minden részletében kidolgozott haditervet nyújtott be az udvarnak. Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak külösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalább is Napóleon 1798-as expedíciójáig – jórészt papíron maradtak. Utazása történetét emlékiratainak negyedik könyvében publikálta. Terveinek megghiúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról, és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amsterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kiadást megélt, és négy nyelvre lefordították. 1785-ben a északi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. A forradalom idején egy lázadás vetett véget uralmának 1790-ben, s csak ezt követően vonult emigrációba a hajdani híres diplomata. Több országban is megfordult, míg újra el nem jutott ősei földjére, Magyarországra. Élete utolsó éveit így Magyarországon, Tarcsafürdön (ma Bad Tatzmannsdorf

Burgenlandban) élhette, gróf Batthyány Tódor vendégeként egészen 1793 októberében bekövetkezett haláláig. Tott életéről már számos könyvet és tanulmányt publikáltam, legfrissebb kutatásaim legfontosabb eredményének tekinthető, hogy sikerült megtalálnom a Francia Diplomáciai Levéltárban az első törökországi útvjáról szóló részletes jelentést, amelyet nagy valószínűséggel a későbbi visszaemlékezéihez is felhasznált.

Az 1756-os diplomáciai forradalom és kuruc tisztek kihalásával a szabadságharcos hagyomány ereje is megkopott. Sokan továbbra is híven őrizték a kuruc hagyományokat, mások megpróbálták visszatérni Magyarországra, vagy pedig az új körülményekhez alkalmazkodva karriert építeni Franciaországban. A kor lengnevezetesebb magyar származású szermélyisége Esterházy Bálint László – franciául Ladislas Valentin Esterhazy, Bercsényi gróf fogadott fia és a nevét viselő huszárezred tulajdonosa – volt. Katonai pályáját a hétéves háború idején kezdte a francia királyi hadsereg Bercsény huszárezredében. Részt vett a németországi nagy hadműveletekben, és 1761-ben - huszonegy éves korában – alezredesi rangra emelték. Nem sokal ezután, 1764-ben engedélyt kapott egy saját nevét viselő huszárezred megalapítására. Tehetségének és társadalmi pozíciójának köszönhetően több diplomáciai misszióval is megbízták, elsősorban Közép-Európában, illetve Angliában. Hamarosan sikerült elnyernie a későbbi francia királyné Mária Antoinette rokonszenvét és bizalmát, aki még Mária Terézia királynő tiltakozása ellenére is elhalmozta kegyeivel. 1780-ban tábornokká, majd egy év múlva Rocroy katonai kormányzójává nevezték ki. Ekkor házasodott meg. Felesége a svájci származású, dúsgazdag Hallweyl gróf nála jóval fiatalabb leánya volt. Érdemei elismeréséül 1787-ben kinevezték az akkor alapított Katonai Tanács egyik tagjának. Esterhazy kétségkívül az egyik legsikeresebb második generációs magyar emigráns volt az ancien régime végén. Bár megvolt rá a lehetősége és magyar érzelmei iránt sem lehet kétségünk, ő mégsem kereste az alkalmat, hogy a kis franciaországi magyar közösség szellemi vezérévé váljon. Valószínűleg felismerte, hogy a megváltozott kor új lehetőségei között több sikert érhet el, ha a saját személyes pályáját egyengeti, mint ha a hajdani szabadságharc eszméi jegyében kétes politikai szerepet vállaljon. Az Esterhazy-ezred 1780-as évekből származó állományára vonatkozó ezrednaplóját mostani kutatásaim során sikerült feldolgoznom a párizsi Mazarine könyvtárban.

A kutatásaim során számos olyan hungarikum értékű forrást sikerült találnom, amelyek vizsgált korszakomat megelőző, illetve azt követő korszakra vonatkoztak. A 17. századi találatok közül szeretném megemlíteni V. Lotaringiai Károly 1687-es magyarországi és erdélyi hadjárata során készült saját kezű kéziratos naplóját, amely a Bibliothèque Nationale de France kéziratában egy téves szakozás miatt kerülhetett el eddig a magyar kutatók figyelmét. Szintén

nagy jelentőségűnek nevezhető az a felfedezés, amely révén a nemrég azonosított Ógyallai Besse János, nyelvész, polihisztor és francia diplomáciai titkos ágens halála után fennmaradt kéziratanyagát feldolgozhattam, amely az Archives Diplomatiques de La Courneuve levéltárából került elő. Az pedig egészen meglepetésszerű esemény volt számomra, hogy egy korábbi Klebelsberg-ösztöndíjas utam alkalmával feltárt források publikációja nyomán éppen a legutóbbi franciaországi tartózkodásom alatt sikerült megismerkednem a rodostói magyar emigráció egy kései leszármazottjával, aki volt szíves saját családi iratait is megmutatni.

A kutatásaim során jelentősen sikerült előrehaladnom a tervezett 18. századi franciaországi magyar emigráció történetének szentelt magyar nyelvű monográfia elkészítésében. Számos új forrást találtam a magyar emigráció jelentősebb képviselőinek életével, családjával és franciaországi tevékenységével kapcsolatosan. A források feldolgozása után legfontosabb feladatom az lesz, hogy a munkám eredményeként létrejövő nyomtatott, illetve elektronikus kiadványt mihamarabb közölhessem, amely egy hiánypótló segédanyag lenne a téma kutatásához. A kötet – amelynek már jelentős része elkészült – az MTA BTK Történettudományi Intézete gondozásában jelenne meg 2019 folyamán. Ösztöndíjas kutatásaim egy másik konkrét eredménye volt a jelenleg folyamatban lévő II. Rákóczi Ferenc Vallomások című művének 18. századi francia fordításának (*Confession d'un pêcheur*) kritikai kiadásában való közreműködésem, amely egy tanulmány és a történelmi tárgyi jelzetek elkészítése volt. A kötet a neves párizsi Honoré Champion kiadó gondozásában jelenik meg 2019 végén vagy 2020 elején. Szintén sikerült egy másik, jelenleg kéziratban lévő könyvemhez (V. Lotaringiai Károly élete) néhány fontos kiegészítő forrást találnom.

Párizsi tartózkodásom alatt több rendezvény szervezésében és lebonyolításában is részt vettem a Párizsi Magyar Intézetben. 2018. november 7-én este került sor például három gondozásomban a közelmúltban megjelent kötet bemutatójára és az ehhez kapcsolódó tudományos előadásokra. A rendezvényen részt vett még Martin Motte, az Ecole Pratique des Hautes Etudes egyetem neves professzora, Laurent Jalabert, a Nancy-i Egyetem habilitált docense és Marie-Françoise Saudraix, a Sorbonne Université egyetem docense is. Szintén novemberben tartottam két tudományos előadást Tours-ban is. A rendezvényekről szóló beszámolót lásd itt: <https://tti.btk.mta.hu/esemenyek/eloadas-vitaules/3437-toth-ferenc-eloadasai-parizsban-es-tours-ban.html>). Az ösztöndíjas tartózkodásom során két 2019-re tervezett tudományos konferenciát is elkezdtünk szervezni a Párizsi Magyar Intézet munkatársaival együtt. Az első egy lengyel-magyar-francia konferencia lesz a huszárság

történelmi és kultúrtörténeti jelentőségéről 2019. május 20-21-én, a második pedig egy II. Rákóczi Ferenc emlékének szentelt konferencia lesz 2019 szeptemberében.

Párizsi tartózkodásom során rendszeresen konzultáltam a több neves professzorral (Prof. Olivier Chaline, Prof. Lucien Bély, Prof. Martin Motte stb.) és a találkozásainknak számos konkrét eredménye született. Sikerült elérni például, hogy az *Histoire, Economie et Société* folyóirat² egyik következő száma legyen ismét magyar tematikájú. A tervezett szám kb. 2 év múlva jelenhetne meg, témája pedig « Erdély története » lenne.

A következőkben a forráskutatásaim részletesebb bemutatása következik.

I. Forráscsoport : magyar vonatkozású diplomáciai források az Archives Diplomatiques (La Courneuve) levéltárában

A francia-magyar diplomáciai kapcsolatokra és a francia szolgálatban álló magyar származású diplomátákra vonatkozó források viszonylag szétszórtnak találhatók meg különféle levéltárak gyűjteményeiben. A leggazdagabb a jelenleg a Párizs melletti La Courneuve-ben található Francia Diplomáciai Levéltár (*Archives Diplomatiques*) központi gyűjteménye, amelynek politikai levelezéseinek (*Correspondance politique – série CP*) iratai között³, valamint vegyes irataiban (*Mémoires et documents – série MD*) találhatóak a kérdésre vonatkozó fontos adatok. E levéltár személyi anyagai között (*Personnel première série, Chancellerie*) a diplomáciai szolgálatban állt ügynökökre vonatkozó információkat is kaphatunk az ott őrzött dossziék alapján.

Mint ismeretes, a 17. század végi és 18. század eleji magyar rendi mozgalmak szoros kapcsolatban álltak mind a Francia Királyság, mind az Oszmán Birodalom meghatározó hatalmi köreivel. E kapcsolati tőkét sikerült kihasználniuk, amikor a függetlenségi mozgalmak bukása után emigrációba kerültek. A rodostói magyar emigráció és a franciaországi magyar emigráció egyes csoportjai tovább erősítették e személyes szálakat, amelyek révén gyakran a két nagyhatalom közötti kapcsolattartás is erősödött. E jó hármasság együttműködés egyik

² A folyóirat régebbi számai elérhetőek itt: <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/revue/hes>.

³ L. a gyűjtemény mutatóját: *État numérique des fonds de la correspondance politique de l'origine à 1871*. Paris, 1936. A magyar vonatkozású rész részletes bemutatása: *Kont Ignác: Bibliographie française de la Hongrie (1521-1910) avec un inventaire des documents manuscrits (travaux de la conférence d'Etudes hongroises à la Sorbonne)*. Paris, 1913. 203-241.

garanciájává a hamu alatt parázsként izzó magyar függetlenségi mozgalom vált. Az egykori kuruc szabadságharcosok rendíthetetlen osztrákellenessége pedig nagyon fontos garancia volt politikai megbízhatóságukra és a francia érdekek szolgálatára, amely néha még a török szolgálatba állt renegátok fanatikus Habsburg-ellenességét is felülmúlta. A francia külpolitika bizonyos szempontból még egészen a 18. század közepéig, változó intenzitással melegen tartotta egy esetleges magyar diverzió lehetőségét, visszanyúlva ahhoz az évszázados diplomáciai hagyományhoz, amelynek révén, háború esetén a francia király aktív külpolitikát folytatott Magyarországon és Erdélyben. Az általunk vizsgált forrásanyag a (CP Turquie 111-134) bemutatja a Desalleurs nagykövet halála után Konstantinápolyba küldött Vergennes gróf nagykövetségének ideje alatt a vele együtt török földre küldött magyar diplomaták tevékenységét. más fondjaiból lehetett megtudni, hogy milyen feladatokat kapott a Vergennes gróf mellé beosztott Tóth András. Szerencsére fennmaradt a Tóth András számára készített titkos megbízás egy másolata, amelyet egyébként biztonsági okokból csak felolvastak a magyar ügynöknek. A megbízólevélben a király arra kérte fel Tóthot, hogy utazzon el Rodostóba és diszkrétan vegye fel a kapcsolatot a magyar emigráció még életben lévő tagjaival és azok magyarországi híveivel. Tóth eleget is tett ennek a megbízásának és felkereste az aggastyán Csáky Mihályt, a rodostói magyarok még életben lévő vezetőjét. Csáky azonnal kapott a lehetőségen és francia segítséget remélve, elkezdte szervezni a magyarországi ellenállással való kapcsolatait és felajánlotta segítségét XV. Lajosnak egy esetleges magyarországi francia fegyveres intervenció esetére... Tóth missziójának sikere hamarosan kezdett terhessé válni az osztrákokkal szövetséget kötő francia diplomácia számára. A titkos feladat leállítása lassan folyt, és minden bizonnyal az osztrák ügynökök is értesültek Tóth rodostói jelenlétéről. Máig sem tisztázott körülmények között 1757-ben váratlanul elhunyt Csáky Mihály és Tóth András (valószínűleg valamilyen járványban) és örökre magukkal vitték a rodostói emigránsok utolsó függetlenségi harcának haditervét... A fennmaradt dokumentáció mellett Tóth András fiának, François-nak a fiatal éveire vonatkozólag is igen fontos fontos forrásai találhatóak itt. Korábban kutatásaim szempontjából különleges jelentőségű volt, hogy sikerült megtalálnom török társadalmat bemutató dolgozatát, amelynek egyes részeit a később nyomtatásban is megjelent visszaemlékezéseiben is olvashatjuk. A hétéves háborút megelőző osztrák-francia szerződés egyértelműen a francia külpolitika sikerének tekinthető. Ugyanakkor a francia diplomácia számára a magyar kérdés is fontos jelentőségű maradt, amint ezt Tóth András és fia alkalmazásának példája is mutatja. Az itt feltárt forrásokat szeretném a készülő monográfiám írásához felhasználni, illetve külön forráskiadás formájában is megjelentetni.

Az általam kutatott külügyi források másik fontos része a levéltár személyi anyagai között (*Personnel première série, Chancellerie*). Itt nagy jelentőségű forrásanyagra bukkantam egy 18-19. század fordulóján élt magyar tudós titkos diplomáciai tevékenységére vonatkozólag. Itt Ógyallai Besse János, nyelvész, polihisztor és francia diplomáciai titkos ágens halála után fennmaradt kéziratgyűjteményéről van szó, amelyet eddig nem ismert a magyar tudománytörténet. az említett emigráció egyik legfigyelemreméltóbb szereplője volt. Számos francia és magyar könyvtár illetve levéltár gondos tanulmányozása után sikerült egy elég gazdagnak mondható dokumentációt összegyűjtenem erre az igen érdekes, ám napjainkra szinte teljesen elfeledett személyre vonatkozólag, azonban sokáig még Besse alapvető életrajzi adatai, pl. halálának pontos dátuma sem volt ismert. A hagyatékában megtalált személyi iratainak és titkos naplójának köszönhetően lehetőség nyílik arra, hogy e rejtélyes életű tudós magyar életét jobban megismerhessük.

Miután a hajdani neves Archives du Ministère des Affaires Étrangères levéltára a patinás párizsi quai d'Orsay-en található épületből az északi külvárosban (La Courneuve) található modern épületegyüttesbe költözött, a levéltári raktárak mellett a kényelmes új olvasóterem, az önkiszolgáló mikrofilmolvasóterem és a könyvtár is egy helyen található. A kutatást kissé bonyolult, de teljesen informatizált katalógus és dokumentumrendelési rendszer hivatott segíteni.⁴ Kutatásaim során a legnagyobb problémát elsősorban a nagy számú mikrofilm rendkívül fárasztó olvasása és nehézkes másolása okozta. Fontos információ lehet a magyar kutatók számára, hogy indokolt esetben (pl. az olvashatóságot bizonyíthatóan akadályozó kötés miatt, illetve bizonyított forrásközlés esetében) az eredeti iratokat is viszonylag gyorsan el lehet kérni. A levéltár folyamatos fejlesztése során szeretnék a mikrofilmeket digitalizált formában is elérhetővé tenni, ez azonban egyelőre csak távlati elképzelés.

II. Forráscsoport : magyar vonatkozású források az Archives Nationales levéltárában

Az Archives Nationales a francia közlevéltárak legfontosabb intézménye. Az elmúlt évtizedben több tagintézményre osztott nemzeti levéltár központi egysége ma is Párizsban található (60 rue des Francs-Bourgeois) és itt folytattam az ösztöndíjas kutatásaimat is. A

⁴ Lásd ehhez az intézmény honlapját : <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/photos-videos-et-publications/archives-et-patrimoine/archives-diplomatiques/>

kutatásaim első részében a levéltári külügyi részlegében a konzulátusokkal folytatott igen gazdag levelezésében találtam számos értékes információt François de Tott magyar származású francia diplomatát közel-keleti utazásaira vonatkozólag. Mint ismeretes Tott utolsó diplomáciai kiküldetésére 1776-77-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének. Hazaérkezése után részt vett a konzuli rendszer teljes megreformálásában és az utolsó hivatalos útjának értékes tapasztalatait beleépítette az új francia konzuli rendszerbe. Utazása történetét emlékiratainak negyedik könyvében publikálta. Ennek a folyamatnak értékes dokumentációját képezik az Archives Nationales e szekciójában őrzött levelezései. Távlati célom, hogy François de Tott és számos *ancien régime* korabeli francia szolgálatban álló magyar, illetve magyar származású diplomata életrajzi adatait francia egy nyomtatott, illetve elektronikus kiadványban is publikáljam, amely egy hiánypótló segédanyag lenne a franciaországi magyar emigráció kutatásához. Szintén az Archives Nationales levéltárában volt alkalmam kutatni a magyar származású Berchény (Bercsényi) forradalmi időszakban elkobzott iratait. Bercsényi László francia marsall leszármazottainak iratai értékes információkkal szolgáltak a család magyar kapcsolataira és kulturális beilleszkedési folyamatára vonatkozólag. E források segítségével jóval könnyebben lehet a szintén ebben az időszakban Meaux-ban végzett kutatásaim eredményeit is értelmezni.

Ugyanebben a levéltárban találtam egy másik érdekes magyar vonatkozású forrásanyagot, amely az 1664-es török háborúban részt vevő franciák utazására és magyarországi tartózkodásával kapcsolatos (Marine G 176 *Voyage des troupes du Roi en Hongrie et Relation historique et géographique de la route*). A névtelen szerző(k) az 1664-es magyarországi hadjáratot és Raimondo Montecuccoli szentgotthárdi diadalát megörökítő írásai szorosan kapcsolódnak az aix-en-provence-i Méjanes könyvtárban megtalált hasonló útleírásokhoz, amelyeket szintén a tavalyi Klebelsberg ösztöndíjas utam alkalmából sikerült megtalálnom. Szintén ugyanitt sikerült találnom egy II. Rákóczi Ferenc által írt peres ügyben tett vallomást, amely nagy valószínűséggel ismeretlen a magyar kutatók előtt.

III. Forráscsoport: Kutatások a Marseille-i Kereskedelmi Kamara Levéltárában

Párizsi kutatásaimat néhány napra megszakítva Marseille-ban, a *Chambre de commerce et d'industrie de Marseille* levéltárában kutattam. A magyar kutatók által kevésbé ismert vidéki

levéltár óriási levéltári anyaggal rendelkezik a Francia Királyság és az Oszmán Birodalom közötti széleskörű kapcsolatrendszer történetéről. Az Oszmán Birodalom 16. századi előretörésével Konstantinápoly a muzulmán Mediterráneum diplomáciai központjává lett. A jelentős európai közösségek jelenléte a nagyobb közel-keleti kereskedelmi központokban a legtöbb érintett államot arra ösztönözte, hogy nevezzenek ki diplomáciai képviselőket Konstantinápolyban és a vidéki nagyvárosokban. Az I. Ferenc király és Nagy Szulejmán szultán által elfogadott és később többször meghosszabbított francia-oszmán szerződések, az ún. „kapitulációk” (*capitulations*), vagyis egyoldalú nyilatkozatok a Francia Monarchia és az Oszmán Birodalom között a kora újkorban különleges viszonyt hoztak létre. Ez lehetőséget teremtett a konstantinápolyi francia nagykövetség és a szatmári megegyezés után oszmán területre menekült magyar emigránsok közötti kapcsolatok ápolására. Itt megkülönböztetett helyen kezelték II. Rákóczi Ferenc száműzött fejedelmet és környezetét, amely mint tudjuk, a Márvány-tenger partján elhelyezkedő Rodostóban kapott végleges elhelyezést. Az francia-oszmán „kapitulációk” alapján a francia király az Oszmán Birodalom területén élő katolikusok protektoraként a nagyköveten keresztül védelmet és segítséget nyújthatott az olyan kis keresztény közösségeknek, mint a rodostói magyar kolónia. A kutatásaim során elsősorban az oszmán területen alkalmazott 18. századi francia szolgálatban álló magyar diplomátákra és a Marseille-i Kereskedelmi Kamara segítségével zajló levelezésükre és diplomáciai futárcsomagjaikra vonatkozó adatokat igyekeztem megtalálni. Az óriási levéltár rendezése sajnos még nincsen olyan állapotban, hogy gyors és pontos kutatásokat lehetne végezni, ezért csak részeredményeket sikerült találni és elsősorban a levantei és franciaországi területek közötti korabeli kapcsolatok történetére vonatkozó általános információkat sikerült szerezni. Viszonylag nagy számú forrást lehet itt találni François de Tott levantei küldetésére vonatkozólag, amelyek kiválóan kiegészítik a Archives Nationales-ban és az Archives Diplomatiques de La Courneuve-ben végzett kutatásaimat. Ezt a levélgyűjteményt szeretném a közeljövőben teljes terjedelmében publikálni. Az itteni levéltári kutatásokat behatárolta a levéltár korlátozott nyitvatartási ideje, amelyet tovább nehezítettek a június hónapban való rendkívüli bezárások is. A kutatásaim során rendkívül sokat segített Jean-Luc Ramognino levéltáros kollégám (e-mail : patrimoine-culturel@ccimp.com). Marseille-i tartózkodásom során, a levéltár zárvatartási idején ellátogattam a szomszédos Aix-en-Provence város neves Méjanes könyvtárába, ahol több értékes magyar vonatkozású kéziratot találtam (lásd lent).

IV. Forráscsoport: kutatások különféle párizsi és vidéki könyvtárak kéziratтарыában

A Bibliothèque Nationale de France Kézirattára az egyik legjelentősebb francia központi archívum. A kéziratár épületének felújítási munkálatai miatt a kéziratok egy részének a tanulmányozása még mindig csak több napos előrendeléssel lehetséges. A kutatás nehézségei miatt inkább a már említett párizsi levéltárakban, illetve a számos egyéb könyvtárban (pl. Bibliothèque de l'Arsenal, Bibliothèque de l'Institut de France stb.) folytattam kutatásokat. Néhány vegyes kéziratgyűjteményt azonban sikerült átnézni, amelyek magyar szempontból is fontosnak nevezhetők. A legérdekesebb dokumentumgyűjtemény V. Lotaringiai Károly herceg 1687-as magyarországi hadjáratához kapcsolódik. A herceg saját kezű naplóbejegyzéseit is tartalmazó többnyelvű kéziratkötetet valószínűleg a 19. századi könyvtárosok tévesen a német nyelvű kéziratokhoz osztályozták be és az új címe alapján sem lehetett következtetni a valódi tartalmára. Valószínűleg ezért került el eddig a magyar kutatók figyelmét, noha a herceg jellegzetes kézírása alapján kéziratái elég könnyen azonosíthatóak. Már a Mollay Károly által az 1986-os jubileumi évben kiadott 1686-os hadinaplóban a szövegkörnyezet és kézírás alapján sikerült azonosítani Lotaringiai Károly eredeti bejegyzéseit. Ez a papírkódex egyébként az 1926-os badeni osztrák–magyar levéltári egyezmény alapján került Bécsből a budapesti Hadtörténeti Levéltárba. A bécsi központi levéltár Lotaringiai Házi Levéltárában megtalálható még az 1685-ös év hasonlóan rendezett és részben szintén a herceg kézírását őrző hadinaplója is. Az 1687-es év hasonló jellegű forrásgyűjteményét egészen a legutóbbi időszakig nem sikerült azonosítani. A pergamenbe kötött napló 248 számozott lapot tartalmaz, amelyekre az 1687-es hadjárat német, francia és olasz nyelvű dokumentumait másolták. A francia nyelvű naplóbejegyzéseket ugyanaz a kéz írta, amelyet az 1686-os napló kiadásában Lotaringiai Károly hercegnek tulajdonítottak. A nagyharsányi csatára vonatkozó naplóbejegyzés az 57. levél hátoldalán kezdődik az augusztus 12-i események kifejtésével és a 65. levél elülső oldalán fejeződik be a hadizsákmány felsorolásával. A naplóbejegyzést követő valószínűleg szándékosan kihagyott két üres oldal megerősíti azt a feltételezésünket, hogy a bejegyzéseket a herceg valószínűleg a csata napján vagy nem sokkal azután készítette, és az esetleges későbbi kiegészítéseknek szánhatta az üres oldalakat. A csataleírás szövegének részletes filológiai alaposágú feldolgozása még nem történt meg, viszont azt már az első mondatok alapján is meg lehet állapítani, hogy szoros kapcsolat és hasonlóság áll fenn az

általam kiadott François Le Bègue által írt és szerkesztett hadinapló szövegével, mivel a herceg fontosabb bejegyzései és gondolatai megtalálhatóak Le Bègue szövegében is.⁵

Szintén fontos magyar vonatkozású kéziratokat találtam itt a Rákóczi-emigrációra vonatkozólag. Viszonylag gyorsan kellett átnéznem Philippe Groffey litván főkincstárnok és francia ügynök, II. Rákóczi Ferenc egyik kapcsolattartója több ezer oldalas levelezését, amely hat kötetben fogja át az 1703 és 1725 közötti közép- és észak-európai eseményeket. A kézirategyüttes jó kiegészítést nyújthat a Rákóczi-szabadságharcot és következményeit kutató magyar történészek számára. Groffey levelei után szintén átnéztem Jean-Louis de Bonnac (1716-1724) márki e könyvtárban található iratait. Bonnac lengyelországi és törökországi diplomáciai küldetése során II. Rákóczi Ferencsel szoros kapcsolatokat ápolt és ezt a hátrahagyott irataiban is tapasztalhatjuk. A könyvtár kéziratárában található a *Mémoire de ce qui s'est passé de plus considérable dans le Nord, depuis l'année 1700* című eredeti kéziratában található Rákóczi portré később nyomtatásban is megjelent és nagyban hozzájárult Rákóczi népszerűségéhez. Több e korszakhoz kapcsolódó kéziratot útleírásban és történeti munkákban is találtam érdekes magyar vonatkozású adatokat a törökországi magyar emigránsokra vonatkozólag. Az általam kutatott időszakhoz kapcsolódik a szervezetileg a Bibliothèque Nationale de France-hoz tartozó Bibliothèque de l'Arsenal kéziratárában talált kézirat (*Description géographique et historique du monde et de ses principales parties*), amely a Magyar Királyságról szóló részében egészen meglepő alaposággal számol be hazánkról. Ez a néhány « mélyfúrás » is jelzi, hogy számos értékes forrás rejtőzik e témáról a francia központi könyvtárakban.

Szintén Klebelsberg ösztöndíjas kutatásaim során jutottam el a Francia Akadémia épületében található Mazarine Könyvtár kéziratárába is (*Bibliothèque Mazarine*, honlapja: <https://www.bibliotheque-mazarine.fr/fr/collections/manuscripts>). A kéziratár anyagában szintén több témához kapcsolódó magyar vonatkozású forrást sikerült találnom. A kutatott téma szempontjából különösen érdekes az Esterhazy-huszárezred 1781 és 1784 közötti állománytábláját és összetételét tartalmazó kéziratot, amelyben számos magyar származású huszártiszt életére vonatkozó adatot lehet találni. Hasonlóan érdekes a porosz huszárokkal foglalkozó másik vizsgált kézirat, illetve egészen meglepő felfedezés volt, hogy a 18. század elején a párizsi Invalidusok dómjában keletkezett itt őrzött kéziratot lengyel-latin szótár egyik szerzője egy magyar katona volt! Valamennyi magyar vonatkozású azonosított

⁵ Bibliothèque Nationale de France (Párizs), Ms. All. 100 Pro anno 1687 Journal d'opérations militaires. A kéziratár katalógusa hallgat az 1687-es hadjárat e kéziratban található részleteiről. Vö. Gédéon Huet (szerk.): *Catalogue des manuscrits allemands de la Bibliothèque nationale*. Paris, 1895. 92. o.

kéziratot sikerült lefényképezni és digitalizálni. A közeljövőben szeretném e kéziratok egy részét teljes egészében vagy részben publikálni. Terveim között szerepelt a Bibliothèque universitaire des langues et civilisations könyvtár kéziratárának (http://www.bulac.fr/la-bulac/les-breves/affichage-dune-actualite/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=699) átfogó áttekintése, de a kéziratok jelenleg folyó digitalizása miatt a elmélyült kutatásra nem nyílt alkalom. Ugyanakkor a könyvtárosok segítségével sikerült azonosítani egy Pierre Ruffin orientalista által készített török nyelvű naplót, amelyet Tott báró krími kiküldetésének idején vezetett.

A vidéki könyvtárak közül a legtöbb kutatási eredményt a Meaux-i városi könyvtárban sikerült elérnem. Itt őrzik a Bercsényi László és utódai figyelemreméltó könyvtára hoztak létre, amelyben nyomtatott művek és kéziratok is egyaránt megtalálhatóak voltak. E gyűjtemény egy részét a család javainak a francia forradalom alatt lezajlott elkobzása során felmérték. Az osztrák földre emigrált Bercsényi Ferenc Antal javait felmérő bizottság a könyvtár egy részének listáját is elkészítette, amelynek segítségével képét alkothatunk a Bercsényi könyvtár egykori összetételéről is. E 943 darabból álló egység, még töredékes volta ellenére is a kor nagy nemesi és nagypolgári könyvtáraihoz hasonlítható, mivel a történelmi és tudományos, főleg hadtudományi munkák alkotják a Bercsényi könyvtár zömét. A klasszikus szerzők mellett megtalálhatóak voltak itt a felvilágosodás legismertebb írói – mint Voltaire, Rousseau és Montesquieu – művei. Természetesen a magyar függetlenségi mozgalom jelentős francia nyelvű művei is helyet kaptak a könyvtárban: például Rákóczi fejedelem *Testament politique et moral* című munkája, vagy a Brenner Domokos által írt *l'Histoire des révolutions de Hongrie*, a Jeney Lajos Mihály (egykori Bercsényi-ezred tisztje) által írt *Partisan* vagy a szintén ezredbeli második generációs magyar katonatiszt François de Tott *Mémoires sur les Turcs et les Tartares* című műve. A könyvtárban számos magyar vonatkozású kéziratot is sikerült találnom, pl. Bercsényi László leveleskönyveit, a francia Berchény-huszárezred kéziratot katonai segédkönyveit, valamint egy izgalmas magyar vonatkozású török krónika háromnyelvű változatát. A magyar vonatkozású kéziratokat sikerült lefényképeznem, és hamarosan szeretnék egy átfogó tanulmányt írni a könyvtárban található hungarikumokról.

Szintén 2018-as ösztöndíjas kutatásaim során az aix-en-provence-i neves Méjanès könyvtár (*Bibliothèque Méjanès*, honlapja: <http://www.citedulivre-aix.com/citedulivre/>) kéziratárába, amelynek gazdag gyűjteményeiből már több magyar vonatkozású kéziratot (pl. Lemaire brigadéros Rákóczi-szabadságharcról szóló visszaemlékezései) is felfedeztek a kutatók. A kutatási engedély megszerzése után egy-két napig sikerült áttekintennem a magyar vonatkozású 17-18. századi kéziratokat. Itt elsősorban az 1664-es törökellenes magyarországi

hadjárat francia résztvevőinek eddig nem publikált kéziratai (*Recueil ou mémoires et relations de ce qui s'est passé aux voyages d'Ongrie, de Gigery et de Candie, et du voyage des conquêtes que le Roy a fait en Holande, qui m'ont esté envoyées par mes amis, et autres pièces sur les faits héroïques du Roy sur les bords du Rhin, en l'année 1672 és Relation, en forme de journal, de la campagne de Hongrie en 1664* » suit la copie de deux lettres de Louis XIV au comte de Bissy (les 22 et 30 août 1664) mellett Podhorszky Lajos akadémikus hagyatékából egy magyar nemesi oklevelet is sikerült azonosítanom. A két 1664-es magyarországi hadjáratra vonatkozó útleírás közös tudományos kiadására már kaptam egy franciaországi kollégától egy felkérést, remélhetőleg sikerül hamarosan egy kiadóval megállapodni erről.

Franciaországi kutatásaim legvégén jutottam el a neves lotaringiai nancy-i városi könyvtárba (honlapja: <https://www.nancy.fr/tous-nos-annuaires/annuaire-nancy-pratique-922/bibliotheque-stanislav-53?cHash=a8a57f6fdb264c9fa595a9d1aeaa6a5.html>). A neves intézmény létrejöttét Leszczyński Szaniszló hányatott sorsú lengyel királynak köszönhetette, aki a lengyel örökösödési háborúban (1733-1736) a saját hazájában veresége után 1737-ben lotaringiai nagyherceggént vette át a sokat vitatott európai hercegség trónját. Szaniszló király kormányzata a felvilágosult reformok aranykorát hozta el Lotaringia számára, ahol ma is Jótevő Szaniszlóként (Stanislas le Bienfaisant) őrzik a hajdani uralkodó emlékét. Leszczyński Szaniszló uralkodása idején készült el a város jelenlegi híres központja és számos intézmény alapítására is sor került. Ezek közül a leghíresebb az 1750. december 28-án alapított Société royale des Sciences et Belles-Lettres de Nancy nevű tudós társaság, a mai Académie Stanislas jogelődje és a vele együttműködő városi nyilvános könyvtár. Leszczyński Szaniszló és udvartartása kiemelten kezelte az emigráns magyar arisztokratákat, akikkel két lengyelországi uralkodása során is kapcsolatba került. Berceányi László gróf az egyik bizalmi emberének számított, akit elhalmozott kegyeivel és több lotaringiai udvari tisztséggel is felruházott. E szoros kapcsolatot jól példázza Antoine-François Aubert *Le politique vertueux. La candeur et la bonne foi sont plus nécessaires à l'Homme d'Etat, que la ruse et la dissimulation* (Az erényes politikus. A jámborság és jóindulat szükségesebb az államférfinak, mint a ravaszság és képmutatás) című kötete, amelyet szintén e könyvtárban őriznek. A szerző a könyvecske terjedelmes előszavát Berceányi László gróf életpályájának szentelte a címlapra felkerült a magyar származású francia marsall arcképe is. A kiadványról a közeli jövőben szeretnék egy tudományos publikációt megjelentetni a Magyar Könyvszemlében.

A könyvtár helytörténeti gyűjteménye igen gazdag magyar vonatkozású anyagot tartalmaz Lotaringiai V. Károly hercegről szóló kéziratok életrajzi monográfiákban és az életének magyarországi vonatkozásait kiemelő nyomtatványokban. E magyarországi kutatók

által kevésbé ismert gazdag gyűjtemény nemcsak a 17. század végi törökellenes hadjáratokra, hanem annak 18. századi recepciójára is rengeteg adattal szolgál. Lotaringiai tartózkodásom során Laurent Jalabert történész kollégám (Université de Nancy) javaslatára látogatást tettem Metz-ben is és az ottani városi könyvtárban található magyar vonatkozásokban igen gazdag ismeretlen szerző által készített 18. századi V. Károly kéziratos életrajzát is tanulmányoztam. Az eddig teljesen ismeretlen kéziratot sikerült teljes egészében lefényképeznem és reményeim szerint hamarosan elkezdődik annak tudományos feldolgozása is. Az V. Károlyra vonatkozó kutatásaim új eredményeit pedig felhasználom egy régóta készülő magyar nyelvű életrajzi munkámban.

Szombathely, 2019. február 11.

Dr. Tóth Ferenc
tudományos tanácsadó

***A levéltári és könyvtári kutató, forrásfeltáró munka során átnézett
forrásanyagok jegyzéke :***

A. Archives Diplomatiques (La Courneuve):

Correspondance politique:

1. Correspondance politique Neuchâtel vol. 3. (P/14367)

Fol. 128-130.

Instructions pour le baron de Tott (François de Tott titkos küldetésének utasításai, 1766. december 28.)

2. Correspondance politique Turquie 111 (P/499) *Castellane nagykövet levelezése 1742*

Szaid efendi török nagykövet látogatásával kapcsolatos iratok. A kötetben hungarika értékű dokumentumot nem találtam.

1. Correspondance politique Turquie vol. 128 (133CP – P/509 1755 (P/509)

Desalleurs nagykövet halálának körülményeivel kapcsolatos iratok. Beszámol az új nagykövet, Vergennes gróf mellé rendelt Tóth András és fia, küldetéséről

Fol. 55-56.

Le Dran külügyi biztos level Rouillé külügyminiszternek, amelyben javasolja Tóth András és fia kiküldetését (Párizs, 1755. január 21.)

Fol. 61

d'Aubeterre levele Rouillé külügyminiszternek, (Bécs, 1755. január 22.) – beszámoló a magyarországi helyzetről, a magyarok elégedetlenségéről.

Fol. 103

Le Dran külügyi biztos level Rouillé külügyminiszternek, amelyben javaslatot tesz Tóth András instrukcióira (Párizs, 1755. január 26.)

Fol. 104-111.

Tóth András instrukcióiról és illetményéről (korábbi kiküldetése alapján)

Fol. 134-136.

Alexandre de Bonneval pasa sírfelirata (Rákócziival szoros kapcsolatban állt)

Fol. 155-160.

Feljegyzés Tóth András titkos instrukcióiról, amelyet 1755. február 21-én olvastak fel neki.

Fol. 226.

Tóth András levele (Marseille, 1755. március 24.)

Fol. 368.

Tóth András levele (Konstantinápoly, 1755. június 2.)

2. Correspondance politique Turquie vol. 129 1755 (P/510)

Fol. 40-41.

Csáky Mihály levele Vergennes-nek (Rodostó, 1755. augusztus 17.)

Fol. 122-123.

Bercsényi László levele (Lunéville, 1755. augusztus 23.) + jelentés a magyarországi helyzetről (3 tisztje beszámolója alapján)

Fol. 124.

Iratok a hajdani Chateauneuf nagykövet háborút Habsburgellenes háborút kirobbantó tevékenységéről (Thököly Imrével való kapcsolata)

Fol. 177-201.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1755. szeptember 13.) – Tóth András és Csáky Mihály kapcsolatáról

Fol. 241-242.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1755. szeptember 20.) – Tóth András Hotinban szeretne letelepedni

Fol. 309-310.

Tóth András levele (Konstantinápoly, 1755. október 15.)

Fol. 348.

Vergennes gróf levele Tóth Andrásához (Konstantinápoly, 1755. október 31.)

Fol. 437-438.

Rouillé külügyminiszter levele Vergennes-nek (Versailles, 1755. december 30.) Tóth András és Csáky Mihály kapcsolatáról

- számlák

3. Correspondance politique Turquie vol. 130 1755-1759 Supplément (P/510)

Fol. 3-36.

Vergennes követutasítása

Fol. 52-56.

Feljegyzés Tóth András titkos utasításairól

4. Correspondance politique Turquie vol. 131 1756 (P/511)

Fol. 20-28.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1756. január 23.) az Oszmán Birodalom helyzetéről

Fol. 52

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1756. január 24.) François de Tott házasságáról

Fol. 53-54.

Tóth András levele (Konstantinápoly, 1756. január 26.)

Fol. 67-96.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1756. január 29.) említés a François de Tott által rajzolt térképről

Fol. 177-178.

Az oszmán miniszterekről szóló feljegyzés

Fol. 276-293.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1756. február 24.) az Oszmán Birodalom hatáiról

Fol. 294-296.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1756. február 27.) – Tóth András újabb rodostói utazási tervéről

Fol. 312-317.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1756. március 1.) Rákóczi örökségéről

Fol. 318

Tóth András levele (Konstantinápoly, 1756. március 1. 26.)

5. Correspondance politique Turquie vol. 132 1756

Fol. 14-19.

Tóth András levele (Konstantinápoly, 1756. május 15. 26.) – beszámoló legújabb rodostói útjáról (Csáky Mihállyal való beszélgetése)

Fol. 35.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1756. május 18.) François de Tott házasságáról

Fol. 246-247.

Rouillé külügyminiszter levele Vergennes-nek (Versailles, 1756. szeptember 17.) II. Frigyes magyarországi terveiről, Tóth András alkalmazásáról

Fol. 279-280.

Tóth András levele (Konstantinápoly, 1756. október 2.) – beszámoló újabb rodostói utazásáról

Fol. 336-337.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1756. november 1.) – Tóth András rodostói utazásának céljáról

Fol. 342.

Tóth András levele (Rodostó, 1756. november 3.) – beszámoló újabb rodostói utazásáról és Csáky Mihállyal való tárgyalásairól

Fol. 367-368.

Tóth András levele (Rodostó, 1756. november 30.) – beszámoló rodostói magyarok érdekeiről

Fol. 369-384.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1756. december 1.) – beszámoló Tóth András újabb rodostói utazásának eredményeiről (fol. 384)

6. Correspondance politique Turquie vol. 133 1757 (P/512)

Fol. 251-255.

Mémoire sur la Turquie pour joindre aux instructions de M. le comte de Stainville – Feljegyzés az Oszmán Birodalom helyzetéről

Fol. 260-263.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1757. augusztus 15.)
Tóth András újabb rodostói utazásáról (fol. 263)

Fol. 265-266.

Tóth András levele (Konstantinápoly, 1757. augusztus 15.) – támogatását kéri fia karrierjéhez

fol. 270-293.

Mémoire sur la Turquie envoyé à M. Tercier par M. de Tott le fils - François de Tott értekezése a törökországi viszonyokról. E munka tekinthető a fiatal szerző első törökökről írt dolgozatának, amelyet később elküldött a kor neves íróinak, köztük Voltaire-nek is.

fol. 314.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1757. szeptember 15.)
Tóth András Rodostóban bekövetkezett haláláról.

fol. 331

Rouillé külügyminiszter levele Tóth Andrásához (Versailles, 1757. október 8.)

fol. 339.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1757. október 29.)
Tóth András Rodostóban bekövetkezett halálának körülményeiről.

fol. 413.

François de Tott levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1757. október 15.) -
köszönetnyilvánítás

7. Correspondance politique Turquie vol. 134 1758 (P/512)

Fol. 22.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1758. január 3.) - Tóth András
özvegyéről

Fol. 39-40.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1758. január 15.) – a
Rodostóban élő magyarokról

Fol. 148-156.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1758. május 2.) a háborús
előkészületekről

Fol. 263-278.

Vergennes gróf levele a külügyminiszternek (Konstantinápoly, 1758. július 14.) a háborús
előkészületekről

Fol. 342-343.

M. d'Andrezel vicomte testvérének levele Tercier-hez (Konstantinápoly, 1758. május 2.) – a
korábbi nagykövet Rákóczi bizalmas barátja volt

Fol. 369-370.

Vergennes gróf levele Tercier-hez (Konstantinápoly, 1758. október 30.) – Tercier a királyi
titkos diplomácia egyik mozgató egyénisége volt, aki Tóth Andrást is jól ismerte

Chancellerie :

1. série B 66 n° 1725 (432QO/66 Succession de Charles de Bérony)

Besse János Károly (1765-1841) hagyatéki eljárás során a francia
külügyminisztériumba került kéziratgyűjteménye (kb. 100 oldal, feldolgozatlan)

Besse János Károly hagyatéka :

Igazolás 495 francs 24 centimes a Rothschild bankház részéről

Besse könyvének szerződései (1838) és a kiadóval való vitáinak levelezése

Kérvények, fogalmazványok

Receptek, alkímista írások

Tartozások (orvosok kezelése)

Leányai születési kivonatai

Útlevelei

Jegyzetfüzete (az általa bejárt városok listája, mérföldek stb.)

2. Chancellerie, série V 92 n° 368 succession de l'abbé Deloche, précepteur du prince Esterhazy (1840)

Az Esterházy család szolgálatában állt francia magántanár hagyatéka. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

C. Archives Nationales (Párizs)

Affaires Étrangères (Consulats):

1. AE/B/III vol. 13 Bureau des consulats et des correspondances de la marine en pays étrangers ; Décisions du roy du conseil d'état et du ministre, année 1777

François de Tott keleti expedíciójára (1777-1778) vonatkozó iratok

Fol. 76

1777 január – feljegyzés François de Tott utazásának előkészületeiről

Fol. 98-99.

1777. február 16. – a François de Tott utazását biztosító hadihajók felszereléséről

Fol. 100-101.

Note des personnes que le Baron de Tott, supplie Monseigneur de vouloir faire embarquer avec lui pendant sa tournée - a François de Tott utazásán részt vevő személyek listája

2. AE/B/III vol. 15 Bureau des consulats et des correspondances de la marine en pays étrangers ; Décisions du roy du conseil d'état et du ministre, année 1779

p. 109-112.

1779. március 1. – a François de Tott mellett tevékenykedő Sonnini de Mannoncourt tudós egyiptomi utazásáról

3. AE/B/III vol. 20 Consulats, Feuilles approuvées 1785-1786

n° 30

1785. április 29.

Mémoire pour le roi - François de Tott második lányának adományozott kegydíj

4. AE/B/III vol. 21 Consulats, Feuilles approuvées 1787-1788

n° 29-32.

a François de Tott által vizsgált André Buffel ügye

5. AE/B/III vol. 22 Consulats, Feuilles approuvées 1789-1791

Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

6. AE/B/III vol. 23 Consulats, Feuilles approuvées 1792-1793

n° 58

a François de Tott által áthelyezett alexandriai konzulátus ügyei

7. AE/B/III vol. 30 Bureau des consulats et des correspondances de la marine en pays étrangers ; Mémoires et notes pour le roy et le ministre de la marine, année 1773

Fol. 55-58.

Etat de la Religion catholique et des Missions en Levant – jelentés a levantei katolikus közösségekről (köztük a rodostói magyarokról)

8. AE/B/III vol. 461 Mémoire sur le commerce concernant différentes puissances de l'Europe

Fol. 44-51.

Des Etats de la Reine de Hongrie – Elsősorban az osztrák örökös tartományokról szól

9. AE/B/I vol. 115 Correspondance avec le consulat d'Alger (1642-1686)

Részletes dokumentáció az 1664-es oszmánellenes (tuniszi) hadjáratról. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

10. Marine G 176

n° 2

1664 Voyage des troupes du Roi en Hongrie et Relation historique et géographique de la route - Részletes dokumentáció az 1664-es oszmánellenes magyarországi hadjáratról.

11. T 422 Papiers Bercheny

Részletes dokumentáció a francia forradalom idején emigrációba kényszerült Berchény (Bercsényi) család vagyonáról (számlák, honosító oklevelek)

12. CXIII-271 Dépôt d'un décharge du prince Rákóczi (le 31 août 1717)

II. Rákóczi Ferenc felmentő tanúvallomása (1717. augusztus 31.)

D. Archives de la Chambre de Commerce de Marseille

1. Série B 28 Correspondance 1713-1719 –
1717 szeptember : nincs nyoma Rákóczi utazásának. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

2. Série B 48 Correspondance 1767

Vergennes gróf levelei. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

3. Série B 49 Correspondance 1770

Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

4. Série B 50 Correspondance 1770-1771

Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

5. Série B 51 Correspondance 1771-1772

Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

6. Série B 52 Correspondance 1772-1773

Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

7. série J n° 51 Jeunes de langues (1729-1789) –

Adatok a Tott báró környezetéhez tartozó Ruffin és Venture tolmácsokról. Nincs magyar vonatkozása.

8. série J n° 54 Jeunes de langues (1683-1793)

Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

9. série J n° 156 Constantinople – Lettres de Pierre Puchot des Alleurs (1710-1712) –

Elsősorban kereskedelmi levelezés, XII. Károly svéd király sorsáról, nincs magyar vonatkozása.

10. série J n° 157 Constantinople – Lettres de Pierre Puchot des Alleurs (1713-1714)

Elsősorban kereskedelmi levelezés, az orosz-török ellentétről, nincs magyar vonatkozása.

11. série J n° 158 Constantinople – Lettres de Pierre Puchot des Alleurs (1715-1716)

Elsősorban kereskedelmi levelezés, beszámolók a kalózok okozta károkról, nincs magyar vonatkozása.

12. série J n° 159 Constantinople – Lettres de Jean-Louis d'Usson de Bonnac (1717-1724)

Elsősorban kereskedelmi levelezés, beszámolók a pestisről, nincs magyar vonatkozás (nem szól Rákóczi és társai utazásáról, sem az 1720-as magyar újoncok szállításáról sem)

13. série J n° 160 Constantinople – Lettres de Jean-B. Louis Picon d'Andrezel (1724-1727)

Elsősorban kereskedelmi levelezés, nincs magyar vonatkozás (néhány levelébe utal különféle csomagok továbbítására.)

14. série J n° 161 Constantinople – Lettres de Gaspard de Fontenu chargé d'affaires (1727-1728)

Elsősorban kereskedelmi levelezés, d'Andrezel hagyatékának rendezése, nincs magyar vonatkozása.

15. série J n° 162 Constantinople – Lettres de Louis-Sauveur de Villeneuve (1728-1730)

Elsősorban kereskedelmi levelezés, nincs magyar vonatkozása (néhány levelében utal különféle csomagok továbbítására).

16. série J n° 163 Constantinople – Lettres de Louis-Sauveur de Villeneuve (1731-1733)

Elsősorban kereskedelmi levelezés, nincs magyar vonatkozása (néhány levelében utal különféle csomagok továbbítására).

17. série J n° 164 Constantinople – Lettres de Louis-Sauveur de Villeneuve (1734-1736)

Elsősorban kereskedelmi levelezés, nincs magyar vonatkozás (néhány levelében utal különféle csomagok továbbítására, elveszett csomagok kérdése).

18. série J n° 165 Constantinople – Lettres de Louis-Sauveur de Villeneuve (1737-1741) –

Elsősorban kereskedelmi levelezés, nincs magyar vonatkozás (néhány levelében utal különféle csomagok továbbítására, elveszett levelek – a postát fosztogatók megbüntetése - török fordítások küldése Maurepas-nak – kéziratok küldése – parfümözése – Villeneuve a nagyvezír táborában - dezertőrök - nincs magyar vonatkozásuk).

19. série J n° 166 Constantinople – Lettres de Michel-Ange de Castellane (1741-1747)

Elsősorban kereskedelmi levelezés (néhány levelében van közvetett magyar vonatkozása is. különféle csomagok továbbítására, Breteuil-nek is, Rodostó megemlézése – Meunier, Perravex)

20. série J n° 167 Constantinople – Lettres de Roland Puchot des Alleurs (1747-1754)

Elsősorban kereskedelmi levelezés, nincs magyar vonatkozása.

21. série J n° 168 Constantinople – Lettres de Charles Gravier comte de Vergennes (1755-1768)

Elsősorban kereskedelmi levelezés, nincs magyar vonatkozása (Rambaud de Lyon, Fonton, Ruffin).

22. série J n° 169 Constantinople – Lettres du comte de Saint-Priest (1769-1784)

Elsősorban kereskedelmi levelezés, nincs magyar vonatkozása.

23. série J n° 1577 Commerce du Levant – Visite des Echelles par le baron de Tott 1776-1779 – François de Tott levantei útjával kapcsolatos dokumentáció

- a. Rapport du comité des consulats – a konzuli bizottság jelentése
- b. Arrivée de M. de Tott brigadier des Armées du Roi Inspecteur Général des Echelles du Levant et de Barbarie à Smirne le 19 novembre 1777 (délibération, lettres concernant le consulat de Smyrne) – Tott báró izmiri konzulátuson tett látogatásával kapcsolatos iratok
- c. Correspondance de Sartine, Latour (intendant) concernant la mission du baron de Tott – haditengerészeti minisztériumi levelezés Tott útjával kapcsolatban
- d. Comptes, dépenses (számlák, kiadások)

24. série L IX Fonds Roux frères

- a. n° 796 trieszti és bécsi kereskedelmi levelezés (1758-1816) nincs magyar vonatkozása)
- b. n° 1108 trieszti kereskedelmi igazolások (1789) nincs magyar vonatkozása
- c. n° 1135 trieszti kereskedelmi igazolások (1755) nincs magyar vonatkozása

25. série H n° 2 Traités et actes diplomatiques divers (Hollande, Hongrie, Naples, Russie, Savoie, Suède, Suisse, Venise)

- Ordonnance du Roy portant déclaration de guerre contre la Reine de Hongrie (le 26 avril 1744) – A Magyarország Királynőjének (Mária-Terézia) küldött hadüzenet szövege

26. Série H n° 78 Traités et actes diplomatiques divers, az előző folytatása

2 dokumentum :

- a. az 1744-es hadüzenet elküldése (l. n° 2)
- b. 1789 – feljegyzés Livorno kikötő semlegességével kapcsolatban

E. Könyvtárak:

Bibliothèque Nationale de France, série des Manuscrits (Paris, rue Richelieu)

1. Ms Fr 15532 (Saint-Germain-Harlay 459) – Mélanges d'histoire militaire et navale

Relation imprimées, in-4° Bureau d'adresse de Renaudot, donnant le récit de différentes batailles, événements militaires et maritimes sous le règne de Louis XIV (1673-1693)

Két magyar vonatkozású nyomtatott híradást sikerült találni. Az egyik Buda 1686-os visszavételére, a másik az 1687-es nagyharsányi ütközetre vonatkozik.

Fol. 35-40.

N. 43 Relation de la prise de Bude avec la suite des dernières actions du siège.

Fol. 41-46.

N. 28. Relation de la défaite de l'armée ottomane près de Mohatz, par l'armée impériale.

2. Ms. All. 100 Pro anno 1687 Journal d'opérations militaires

Dokumentumgyűjtemény V. Lotaringiai Károly herceg 1687-as magyarországi hadjáratáról, amely a herceg saját kezű naplóbejegyzéseit is tartalmazza. A pergamenbe kötött napló 248 számozott lapot tartalmaz, amelyekre az 1687-es hadjárat német, francia és olasz nyelvű dokumentumait másolták. A francia nyelvű naplóbejegyzéseket ugyanaz a kéz írta, amelyet az 1686-os napló kiadásában Lotaringiai Károly hercegnek tulajdonítottak. A François Le Bègue által készített, és az 1683-tól 1688-ig terjedő időszak hadjáratait leíró napló, Journal des campagnes de Charles de Lorraine szövegéhez hasonló leírások egyik „összövegének” tekinthető.

A dokumentumgyűjtemény felépítése:

Fol. 1-4.

Rabatta német nyelvű feljegyzése másolata (hely és dátum nélkül)

Fol. 5-6.

Caprara olasz nyelvű feljegyzése másolata (hely és dátum nélkül)

Fol. 7-10.

Leslie német nyelvű megjegyzései a hadjárat 16 pontjára vonatkozólag (hely és dátum nélkül)

Fol. 10vo-21.

Igénylések, felszerelési költségek, csapattestek állományai, költségek, kiadások,

Fol. 21vo-22.

Olasz nyelvű feljegyzés másolata (hely és dátum nélkül)

Fol. 23.

Hadinapló május 29-től június 2-ig (*franciául*) ;

Fol. 24-33.

Igénylések.

Fol. 34.

Károly herceg levele a bajor választóhoz (?) Dunaföldvár, 1687, június 16. (*franciául* más kézből)

Fol. 35-40.

Hadinapló június 4-től június 20-ig (*franciául* három kézből) ;

Fol. 41-43.

üres lapok

Fol. 43vo-45.

Hadinapló folytatása július 2-től 3-ig (*franciául*) ;

Fol. 46vo-61.

Hadinapló július 9-től augusztus 12-ig (*franciául*) ;

Fol. 61vo

üres lap

Fol. 62-65.

Hadinapló folytatása augusztus 12-én (*franciául*) ;

Fol. 65vo-66.

üres lapok

Fol. 66vo

Naplóbejegyzés dátumokkal (*olaszul*)

Fol. 67

Igénylések (*németül*)

Fol. 67vo-80

üres lapok

Fol. 81-89.

Hadinapló augusztus 13-tól szeptember 9-ig (*franciául*) ;

Fol. 90-92.

Bevételek, kiadások (*németül*)

Fol. 93.

Utasítások Veterani számára (*franciául*, dátum nélkül)

Fol. 94-95.

Hadinapló szeptember 10-től 11-ig. (*franciául*) ;

Fol. 96

igénylések (*németül*)

Fol. 96vo-97.

Hadinapló folytatása szeptember 12-ig (*franciául*) ;

Fol. 97vo-98.

Helynevekkel (Lippa, Gyula, Jenő) ellátott üres lapok.

Fol. 99.

Hadinapló szeptember 13-tól 14-ig. (*franciául*) ;

Fol. 100-103.

Kiadások, feljegyzések (*németül*)

Fol. 103vo-107vo.

Hadinapló szeptember 15-től 21-ig. Követutasítások. (*franciául*) ;

Fol. 108-110.

Útvonalterv, igénylések (*németül*)

Fol. 110vo-114.

Hadinapló szeptember 22-től október 8-ig. (*franciául*) ;

Fol. 115-118.

Az erdélyi fejedelemmel kötendő szerződés javaslatait tartalmazó levélfogalmazványok.
(*latinul*)

Fol. 119-114.

Hadinapló október 9-től 17-ig. (*franciául*) ;

Fol. 122-125.

Leltár, levélfogalmazvány (török zsákmány?, *németül*, 1687. október 4.)

Fol. 125vo-126.

Állomány, igénylések (*németül*)

Fol. 127- 129.

Utasítások (1687. szeptember 20.)

Fol. 129vo.

Hadinapló folytatása (*franciául*) ;

Fol. 130.

Üres lap (nov. 1-i napló hiányzik).

Fol. 131-132.

Hadinapló október 19-től 21-ig. (*franciául*) ;

Fol. 132vo-135.

Az erdélyi fejedelemmel és rendekkel való tárgyalás iratai (*latin, német*)

Fol. 136-138.

üres lapok

Fol. 139-141.

Útvonaltervek (*németül*)

Fol. 142.

üres lap

fol. 143-145.

Hadinapló október 22-től 24-ig. (*franciául*) ;

Fol. 146-149.

Az erdélyi fejedelemmel és rendekkel való tárgyalás iratai (*latin*)

Fol. 150-151.

üres lapok

fol. 152-156.

Hadinapló október 25-től november 18-ig. (*franciául*) ;

Fol. 156vo-160.

Az erdélyi fejedelemmel és rendekkel kötendő szerződés szövege (*latin*)

Fol. 161-162.

Hadinapló folytatása (*franciául*) ;

Fol. 163-166.

Német nyelvű feljegyzés.

Fol. 167.

A december 5-i pozsonyi tanácskozás pontjai (*olaszul*).

Fol. 168-248.

Levélfogalmazványok, másolatok, igénylések, haditervek stb.

3. Ms. Fr. 10676 Correspondance diplomatique de Philippe Groffey relative aux affaires du Nord et de l'Allemagne (1703-1707)

A levelezés Philippe Groffey litván főkincstárnok titkára és francia ügynök elsősorban Torcy márki külügyi államtitkárral, Bonnac márkival és Bonrepeaux márkival folytatott levelezését tartalmazza. A 471 folio terjedelmű kéziratgyűjtemény a Rákóczi-szabadságharc első felével kapcsolatosan igen gazdag magyar vonatkozású forrásanyagot tartalmaz.

4. Ms. Fr. 10677 Correspondance diplomatique de Philippe Groffey relative aux affaires du Nord et de l'Allemagne (1708-1711)

A levelezés Philippe Groffey litván főkincstárnok titkára és francia ügynök elsősorban Torcy márki külügyi államtitkárral, Bonnac, Bonrepeaux és Besenval márkival valamint Polignac abbéval folytatott levelezését tartalmazza. A 383 folio terjedelmű kéziratgyűjtemény a Rákóczi-szabadságharc második felével kapcsolatosan igen gazdag magyar vonatkozású forrásanyagot tartalmaz, elsősorban a fejedelem svéd és lengyel és orosz kapcsolataira vonatkozólag.

5. Ms. Fr. 10678 Correspondance diplomatique de Philippe Groffey relative aux affaires du Nord et de l'Allemagne (1713-1718)

A levelezés Philippe Groffey litván főkincstárnok titkára és francia ügynök elsősorban Torcy márki külügyi államtitkárral, Bonnac, Bonrepeaux és Besenval márkival valamint Polignac abbéval folytatott levelezését tartalmazza. A 392 folio terjedelmű kéziratgyűjtemény a Rákóczi-szabadságharc utáni magyar emigrációval kapcsolatos magyar vonatkozású forrásanyagot tartalmaz, elsősorban a fejedelem litvániai kapcsolataira vonatkozólag.

6. Ms. Fr. 10678 Correspondance diplomatique de Philippe Groffey relative aux affaires du Nord et de l'Allemagne (1718-1720)

A levelezés Philippe Groffey litván főkincstárnok titkára és francia ügynök elsősorban Rottembourg gróffal, Huxelles marsallal, és Besenval márkival valamint Dubois abbéval folytatott levelezését tartalmazza. A 479 folio terjedelmű kéziratgyűjtemény magyar vonatkozásai elsősorban a török háború végével és a pozsareváci béke utáni török-lengyel-litván kapcsolatokban figyelhetők meg érintőlegesen.

Pl. Fol. 262 – feljegyzés Rákóczi orvosáról (Kortolcz ?) 1719. március 21.

7. Ms. Fr. 10679 Correspondance diplomatique de Philippe Groffey relative aux affaires du Nord et de l'Allemagne (1720-1722)

A levelezés Philippe Groffey litván főkincstárnok titkára és francia ügynök elsősorban a Cambrai herceggel, Dubois abbéval, Bonnac és Besenval márkival folytatott levelezését tartalmazza. A 309 folio terjedelmű kéziratgyűjtemény magyar vonatkozásai elsősorban a

török háború végével és a pozsareváci béke utáni török-lengyel-litván kapcsolatokban figyelhetők meg érintőlegesen.

Pl.: Fol. 8-12. – Groffey próbálja tisztázni magát Rákóczi-val való múltbeli kapcsolataiért

8. Ms. Fr. 10679 Correspondance diplomatique de Philippe Groffey relative aux affaires du Nord et de l'Allemagne (1723-1725)

A levelezés Philippe Groffey Dubois bíborossal, Morville gróffal és Richelieu herceggel folytatott levelezését tartalmazza. A 417 folio terjedelmű kéziratgyűjtemény elsősorban német-római birodalmi ügyeket érint. Magyar vonatkozású dokumentumot nem találtam benne.

9. Ms. Fr. 12153 Relation de la mission du comte Poniatowsky à Constantinople, après la défaite de Charles XII, roi de Suède, à Poltawa (1709)

Érdekes anekdotikus útleírás, amelyben egy lengyel arisztokrata keleti küldetésének elsősorban kultúrtörténeti vonatkozásait lehet megismerni. A szerző hivatkozik Horváth Ferencsel, Rákóczi ügynökével való kapcsolataira.

10. Supl. Turc 835 Recueil de divers originaux et copies de lettres turques et autres mémoires recueillis par Monsieur le marquis de Bonnac pendant les années de son ambassade à Constantinople 1716-1724 (326 fol.)

A kötet Bonnac márki konstantinápolyi követségével kapcsolatos török nyelvű levelezést tartalmaz. A francia nagykövet számos prominens oszmán méltósággal és hivatalnokkal való levelezése mellett érdekes információkat kaphatunk a Tulipán korszak (lâle devri) szellemi kapcsolatairól is. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

11. NAF 21661 Mémoire de ce qui s'est passé de plus considérable dans le Nord, depuis l'année 1700, et le caractère des princes qui y ont eu part, et autres mémoires diplomatiques sur l'Allemagne, la Pologne, la Moldavie et la Valachie, la Russie et la Chine, recueillis par le marquis de Bonnac (1682-1772)

Bonnac márki francia nagykövet kézírata az északi háború és a spanyol örökösödési háború közép-kelet európai vonatkozásairól köztük a Rákóczi-szabadságharc kezdetéről. A kéziratot XIV. Lajos trónörököse feleségének kérésére készítette 1711-ben. Számos korabeli neves történelmi szereplő (Jozef Potocki, I. Nagy Péter cár, XII. Károly svéd király stb.) bemutatása mellett egy igen részletes Rákóczi jellemzést is tartalmaz.

Fol. 1-142.

Mémoire de ce qui s'est passé de plus considérable dans le Nord, depuis l'année 1700, et le caractère des princes qui y ont eu part (– mémoire qui a été dressé pour satisfaire la curiosité de Mme la Dauphine (Fontainebleau, juillet 1711)

Fol. 109-142

II. Rákóczi Ferenc jellemzése és élettörténete

12. NAF 6836 Relation d'un voyage fait de Constantinople à Nicomedie et à Nicée

Ismeretlen szerző 1745-ös útleírása Konstantinápolyból Nikomédia (Izmitbe) és Niceába. A szöveg megemlékezik Thököly Imre száműzött magyar fejedelem sírfeliratáról is.

p. 62

Thököly sírfeliratának említése

13. NAF 6512 Journal d'un voyage à Constantinople et en Syrie (1730-1735)

Érdekes dokumentumgyűjtemény és napló a Patrona Halil lázadás és a nagy pestis idejéből. Nincs magyar vonatkozása.

14. NAF 6530 Des rapports politique de l'Empire Ottoman avec la France, extraits des Mémoires de l'ambassade de France à Constantinople, par le comte de Saint-Priest, qui y a joint le compte rendu au Roi de son ambassade, 1768-1784

Bonnac márki és Saint-Priest gróf konstantinápolyi francia nagykövetek által összeállított kéziratos kötet, amely a francia-oszmán kapcsolatok történetét tárgyalja. Sok magyar történelmi vonatkozású részt tartalmaz.

a. Des rapports politique de l'Empire Ottoman avec la France

Fol. 6.

A nikápolyi csata (1396) és magyar vonatkozásai.

Fol. 13.

A mohácsi csata (1526) és következményei.

Fol. 23.

Szigetvár ostroma (1566)

Fol. 28.

Mercoeur herceg részvétele a tizentötéves háborúban.

Fol. 30.

Bethlen Gábor és Richelieu kapcsolata.

Fol. 33.

A Rákóczi-család jelentőségéről.

Fol. 35-36.

XIV. Lajos és az 1664-es magyarországi hadjárat.

Fol. 39.

1683-as hadjárat.

Fol. 40.

Nem említi a nagyharsányi csatát.

Fol. 42-43.

A karlócai béke (1699)

Fol. 43-44.

Rákóczi szabadságharc.

Fol. 47.

A pozsareváci béke, Boissimène küldetése – Rákóczi emigrációja.

Fol. 62. L

Tott báró és a török háború.

2e partie (fol. 69-) Notice biographiques des représentants français

Marquis de Bonnac követsége

Fol. 109.

Bercsényi László 1720-as törökországi küldetése

3e partie Mémoire sur le commerce et la navigation de la France en Levant

4e Partie Mémoire sur la protection de la religion chretienne en Levant

5e Partie Mémoire présenté au Roi par le comte de Saint Priest à son retour en France pour rendre compte à Sa Majesté de son Ambassade à Constantinople (depuis 1768 jusqu'en 1784)

Fol. 179.

Tott báró tevékenysége.

Fol. 183vo.

Tott báró jeletése a francia levantei képviselletekről.

Fol . 193.

Tott báró krími küldetése

Fol. 202 .

Tott báró megerősíti a Dardanellákat.

Fol. 216-217.

Tott báró reformjai.

Fol. 223.

Tott báró visszatérése Franciaországba.

b. Mémoires de l'ambassade de France à Constantinople
Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

15. Ms Fr 15263 Les oeuvres de Saint-Evrement (ms ayant appartenu au marquis de
Bonnac)

Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

16. Ms Fr 22225 Papiers de l'abbé Bignon

Bignon abbé, a Francia Királyi Könyvtár könyvtárosa levelezései különféle keleti
vonatkozású kéziratok beszerzéséről (1734-1746). Hungarikum értékű forrást nem találtam
benne.

17. NAF 15862 Recueil de lettres et documents XVIIe – XVIIIe siècles

Fol. 36-81. A grosbois-i kamalduliak tevékenységére és megszüntetésére vonatkozó
kéziratok. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

Bibliothèque de l'Arsenal, Manuscrits :

1. Ms. 3067 Traduction de l'exercice militaire de l'infanterie autrichienne et impériale
1750, kézirat, tisztázott, 673 o.

Az eredetileg németből fordított munka kéziratos változata részletes képet mutat a 18. század
közepén a császári hadseregben szolgáló gyalogezredek felépítéséről és gyakorlatáról. A kötet

elején Mária-Terézia és I. Ferenc császár portréja található. A fordítás végén a lefordíthatatlan német katonai fogalmak francia magyarázatát találó glosszárium található.

2. Ms. 3825 Mémoires ou journal d'un ancien soldat, qui, après avoir fait la campagne du Levant en 1716-19, revint en France, perdit son argent à la banque de Law, trafiqua en Hollande et passa son temps à jouer et à voyager en France 165 fol.

A kézirat részletes leírást nyújt az 1716-18-as török-velencei háborúról és az azt követő levantei hadműveletekről is. Ezenkívül szintén beszámol a Law bankház működéséről és csődjéről, amelynek egyik károsultja volt. A későbbi utazásaiban a fontosabb francia városokról ad érdekes leírást. A kézirat érdekes korrajz, magyar vonatkozása nincs.

3. Ms. 3812 Description géographique et historique du monde et de ses principales parties tome II, ms, 660 o.

Érdekes világföldrajzi és történeti kompiláció. Magyarországot és részeit tárgyaló rész az 508. és 591. oldalak között található. Érdekes kultúrtörténeti adalékokkal szolgál. Valószínűleg nem sokkal a pozsareváci békekötés után keletkezett, mivel a béke pontjait is beleírta a szerző. Érdekes történeti adalékokkal szolgál, néha megadja a forrásait is. Koronázási szertartás leírása (533-534), nemzetkarakter és nyelv (536-537). Rövid vármegye és városleírások, történelmi részletekkel tűzdelve.

Bibliothèque BULAC, Manuscrits :

1. Ms Turc 189 *Rūznāme-i Kūnsūl-i Farānse dar Kırīm*

François de Tott krími diplomáciai küldetése során készült török nyelvű napló, amelynek szerzője Pierre Ruffin a báró hivatalos tolmácsa volt. A napló az 1767. július 1-től augusztus 16-ig terjedő időszakot örökíti meg.

Bibliothèque Méjanes, Manuscrits (Aix-en-Provence):

1. Ms 486 Recueil de mémoires sur le règne de Louis XIV. 1664-1679.

Tome I. « Recueil ou mémoires et relations de ce qui s'est passé aux voyages d'Ongrie, de Gigery et de Candie, et du voyage des conquêtes que le Roy a faict en Holande, qui m'ont esté envoyées par mes amis, et autres pièces sur les faicts héroïques du Roy sur les bords du Rhin, en l'année 1672 »

Az 1664-es magyarországi hadjárat részletes leírása, valószínűleg Bissy gróf visszaemlékezése. 176 levél, 243 X 170 mm. 18. sz.

2. Ms 1041 (712- R. 543) « Relation, en forme de journal, de la campagne de Hongrie en 1664 » suit la copie de deux lettres de Louis XIV au comte de Bissy (les 22 et 30 août 1664)

Az 1664-es magyarországi hadjárat részletes leírása, valószínűleg Bissy gróf visszaemlékezése alapján, két XIV. Lajos Bissy grófhhoz írt levelével együtt. Oldalszám nélkül, 240 X 180 mm. 17. sz. Bőrkötés, aranyozott lapszél, Chauvelin elnök címerével.

3. Ms 1555 (1420) Lettres de noblesse accordées par Frédéric III, empereur d'Allemagne, roi de Hongrie et de Bohême, à André Bekésy, hongrois, à sa femme Sophie Berta et à ses enfants, Jean, André, Gabriel et Catherine (Presbourg, le 14 mai 1649)

III. Frigyes császár magyar nemesi levelei Bekésy (Békésy ?) Andrásnak és testvéreinek (Pozsony, 1649. május 14.) Podhorszky Lajos akadémikus hagyatéka.

Bibliothèque Municipale de Meaux, Manuscrits (Meaux):

1. MS 45 Munitions de guerre qui sont dans les places du Departement de la Rochelle, A La Rochelle, 1718. (a végén bejegyzés : Nicolas Faveque ? à Lusancy) 102 p.

Valószínűleg a Bercsényi könyvtárból származik. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

2. MS 46 Mémoire raisonné sur les parties les plus essentielles de la tactique rédigé et présenté à Monseigneur le Marquis de Monteynard Ministre et Secrétaire d'Etat au Département de la Guerre par le Baron de Pirch Capitaine de dragons à la suite de la Légion Corse 147 p.

Valószínűleg a Bercsényi könyvtárból származik. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

3. MS 47 Unterrichtung – livre d'exercice du régiment Berchény (en allemand, 1782-1783) 286 p. Exercice, commandement en allemand (avec glossaire à la fin), liste des recrues des escadrons

Német nyelvű hadgyakorlati kézimunka. Fontos forrás az Berchény huszárezred „elnémetesedése” szempontjából.

4. MS 48 Plans de manoeuvres de cavalerie (103 dessins de manoeuvres des unités de hussards)

Francia nyelvű hadgyakorlati kézimunka, különféle lovassági manőverezést bemutató rajzokkal. Fontos forrás az Berchény huszárezred története szempontjából. Az is elképzelhető, hogy Bercsényi László marsall vagy valamelyik fiának a művéről van itt szó.

5. MS 49 Maximes et brief advis pour le maniement de la Guerre par Messire de Biron Mareschal de France (Ex libris Philippe Bergerat, monastère de St. Faron) fol. 157.

Valószínűleg a Bercsényi könyvtárból származik. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

6. MS 108 Expédition d'Oran en juin et juillet 1732. par les troupes de Sa Majesté Cath. sous les ordres de M. le comte de Montemart 9 fol.

Valószínűleg a Bercsényi könyvtárból származik. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

7. MS 111 Livre des campagnes d'Hannovre détaillés suivant les bultins des quartiers généraux. Lequel appartient à Mr. de Soudeilles officier au regiment d'infanterie du Roy 350 o. (Berchény ex librise)

A Bercsényi könyvtárból származik. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

8. MS 112 Mémoire concernant la province d'Alençon 247 o.

Valószínűleg a Bercsényi könyvtárból származik. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

9. MS 109 Dép. Pat. Dépêches du comte d'Argenson, secrétaire d'État de la guerre, au comte de Bercheny, seigneur de Lusancy, maréchal de camp, commandant le régiment de hussards de ce nom, du 22 mai 1743 au 30 décembre 1746 comte d'Argenson. - 353 fol.

D'Argenson hadügyminiszter levelezése Bercsényi Lászlóval, számtalan adat a franciaországi magyar huszárokra vonatkozólag.

10. Ms. 110 Livre-copie des lettres écrites au Roi, à la Reine, à Stanislas Leczinsky, aux différents ministres de la guerre, etc., de novembre 1746 au 9 octobre 1756. États de service du comte ; pièces de compte pour les régiments commandés par lui, etc. / Par le comte de Bercheny. - 420 fol.

Bercsényi László marsall levelezése. Rengeteg magyar vonatkozású adat a franciaországi magyar huszárokra vonatkozólag.

11. Ms.155 Divers catalogues des bibliothèques confisquées à la Révolution : Augé et Bruxelles , Beaubourg- Bercheny-Chaperon-Courcy-Courtin de la Barre-Dumetz-Duran-Gesvres-Imbert-La Borde-de Noisiel-Polignac-Sainte Hilaire

Bercsényi László gróf könyvtárának listája (elkobzott emigráns javak között).

12. Ms. 113 « Historia regni sultani Murad-Khan, filii sultani Selim-Khan, e turcico in gallicum et e gallico in latinum a Joanne-Baptista Guintrand, linguarum orientalium alumno, conversa, cura reverendissimi patris Romain, linguarum orientalium alumnorum praefecti, anno Domini 1733 » [manuscrit] / propriétaire précédent, Ladislav-Ygnace Bercheny (Comte de). - 184 fol. : Au feuillet 184, premier du texte turc, frontispice en couleur et doré ; cette seconde partie du manuscrit est très-soignée ; 212 × 157 mm.
Papier (les feuillets 133-184 sont en papier oriental), latin, français, turc. –

Érdekes magyar vonatkozású keleti kézirat három nyelven (oszmán török/ latin/ francia). A francia szöveg alapján a tizenötéves háború magyarországi eseményeire vonatkozólag számos adattal szolgál.

A Luzancy kastély Bercsényi-könyvtárából származó nyomtatott könyvek, amelyek a Bercsényi család ex libris-ét tartalmazzák:

13. 5281 c 660 VOL (1-2) PAT Voltaire, Abrégé de l'Histoire universelle depuis Charlemagne jusques à Charlequint ["sic"], par M. de Voltaire. / auteur Voltaire ; éditeur commercial, Jean Neaulme (Imprimeur libraire) ; propriétaire précédent, Ladislav-Ygnace Bercheny (Comte de). - A La Haye : chez Jean Néaulme, 1753. - 2 vol.
14. 7667 c 285 ROS PAT Louis Rose, Le Bon fermier, ou l'Ami des laboureurs, par l'auteur de "la Bonne fermière" / auteur, Louis Rose ; propriétaire précédent, Ladislav-Ygnace Bercheny (Comte de). - Lille (grand'Place, près la rue de Tenremonde) : J. B. Henry, 1767.
15. 6907 c 196 BRI PAT Pierre de Briquet, Code militaire ou compilation des ordonnances des roys de France concernant les gens de guerre, Tome I / Par le Sr. de Briquet Chevalier de l'ordre de Saint Michel, & l'un des premiers Commis de M. d'Argenvilliers, Secrétaire d'Etat de la guerre. - A Paris (Quay des Augustins, à la belle Image) : Chez Pierre Gandoüin, 1728.
16. 6073 c 399 FUR (1) PAT Antoine Furetière, Dictionnaire universel, contenant généralement tous les mots françois tant vieux que modernes et les termes des sciences et des arts, [...] recueilli et compilé par feu Messire Antoine Furetière, Abbé de Chalivoi, de l'Académie françoise / auteur, Antoine Furetière ; éditeur scientifique, Pierre de Régis (médecin à Amsterdam) ; éditeur scientifique, Pierre-Daniel Huet ; éditeur scientifique, Henri Basnage de Beauval ; éditeur scientifique, Jacques Basnage ; éditeur commercial, Arnout Leers (Imprimeur libraire) ; éditeur commercial, Reinier Leers (Imprimeur libraire) ; propriétaire précédent, Ladislav-Ygnace Bercheny (Comte de). - Seconde édition revue, corrigée et augmentée par Monsieur Basnage de Bauval / par M. Basnage de Bauval. - La Haye et Rotterdam : Arnoud et Reinier Leers, 1701. - 3 vol.
17. 4037 c 741 MAS (1-2) PAT Pierre Massuet, Histoire de l'empereur Charles VI et des révolutions arrivées dans l'Empire sous le règne des princes de l'auguste maison

- d'Autriche... avec le différend survenu entre la reine de Hongrie et le roi de Prusse au sujet de la Silésie / Par M. L. D. M[assuet]. - Amsterdam : F. L'Honoré et fils, 1747. –
18. 4598 c 779 SOL PAT Solis y Ribadeneira, Antonio de, Histoire de la conquête du Mexique ou de la nouvelle Espagne par Fernand Cortez, traduite de l'espagnol de Dom Antoine de Solis, par l'auteur du Triumvirat. Tome I / auteur, Antonio de Solis y Ribadeneira. - 6e éd. - Paris : La Compagnie des Libraires, 1759. –
 19. Rés. B 3 2286-2287 c 661 PAT Piganiol de La Force, Jean-Aymar, Introduction à la description de la France et au droit public de ce royaume... / Par M. Piganiol de La Force. - 3e édition corrigée et augmentée considérablement. - A Paris (rue S. Jacques) : chez Guillaume Desprez, Imprimeur ordinaire du roi, 1752. - 2 vol.
 20. 7680 c 267 NOL PAT Jean-Antoine Nollet, Leçons de physique expérimentale. Tome premier / Par M. l'abbé Nollet, de l'Académie royale des sciences, de la Société royale de Londres,... - 3e éd. - A Paris (rue S. Jacques, à Saint Thomas d'Aquin) : chez les frères Guérin, 1749. - 6 vol.
 21. 3480 c 692 CHO PAT Etienne-François de Choiseul, Mémoire historique sur la négociation de la France et de l'Angleterre, depuis le 20 mars 1761 jusqu'au 20 septembre de la même année, avec les pièces justificatives. / [Par le duc E.-F. de Choiseul. Publié par J.-F. de Bastide]. - Paris : Impr. royale, 1761.
 22. 6896 c 323 SAX PAT Maurice de Saxe, Mémoires sur l'art de la guerre de Maurice comte de Saxe, duc de Courlande et de Sémigalle, maréchal général des Armées de S.M.T.C &c. &c. &c. Nouvelle édition conforme à l'original, et augmentée du Traité des légions ainsi que de quelques lettres de cet illustre capitaine sur ses opérations militaires / auteur, Maurice de Saxe (Comte de Saxe, Maréchal de France et écrivain militaire). - A Dresde : chez Georges Conrad Walter, Libraire du roi, M. DCC. LVII. [1757].
 23. 10506 c 504 ROU (1-7) PAT Oeuvres de M. Rousseau de Genève [Texte imprimé] : nouvelle édition revue, corrigée et augmentée de plusieurs morceaux qui n'avaient pas encore paru / [par l'abbé de La Porte]. - Neuchâtel : [s.n.], 1764.
 24. Réserve fds ancien, cote 6466-6467 c 427 La Pharsale de Lucain, traduite par M. Masson,... / Amsterdam - Paris : Dufour, 1765.
 25. 6979 c 296 RET PAT Rétif de la Bretonne, Le pornographe ou Idées d'un honnête-homme sur un projet de règlement pour les prostituées, : propre à prévenir les malheurs qu'occasionne le publicisme des femmes : avec des notes historiques et justificatives / [Par N.-E. Rétif de la Bretonne]. - Londres : chez Jean Nourse, Libraire, dans le Strand ; A La Haie : chez Gosse junior, Libraires de S.A.S., 1769
 26. 6905 c 325 REG PAT Règlement pour la cavalerie prussienne. Traduit de l'allemand par Mr le baron de Sinclaire... / auteur Prusse ; traducteur, M. le baron de Sinclaire. - Amsterdam : E. van Harevelt, 1762.

27. 6894 c 325 SER PAT Service journalier et exercice de cavalerie par le sieur D. L. C. - Chaumont : chez G. Briden..., M. DCC. XL. [1740].
28. Rés. B 10 2123-2129 c 563 TAV(1-6) PAT Jean-Baptiste Tavernier, Les Six voyages de M. Jean-Baptiste Tavernier, écuyer, Baron d'Aubonne... en Turquie, en Perse et aux Indes pendant l'espace de quarante ans, et par toutes les routes que l'on peut tenir: accompagnez d'observations particulières sur la qualité, la religion, le gouvernement, les coutumes & le commerce de chaque pays, - Paris (à la décente du Pont-Neuf, à S. Louis) : chez la Veuve de Pierre Ribou, 1724. - 6 vol.
29. Réserve fds ancien, cote 3457 c 681 Testament politique du marquis de Louvois,... où l'on voit ce qui s'est passé de plus remarquable en France jusqu'à sa mort. [Par Sandras de Courtils.] / auteur, François-Michel Le Tellier, marquis de Louvois. - Cologne : chez le Politique, 1696.
30. 2132-2133 c 567 GME PAT Johann Georg Gmelin, *Voyage en Sibirie, contenant la description des moeurs et usages des peuples de ce pays, le cours des rivières considérables, la situation des chaînes de montagnes, des grandes forêts, des mines, avec tous les faits d'Histoire Naturelle qui sont particuliers à cette contrée* [Texte imprimé] / fait aux frais du gouvernement russe par M. Gmelin, Professeur de Chymie & de botanique ; traduction libre de l'original allemand par M. de Kéralio, premier Aide-Major, à l'Ecole royale militaire & chargé d'enseigner la tactique aux Elèves de cette Ecole. - Paris : chez Desaint, Libraire, rue du foin S. Jacques, 1767.

Bibliothèque Mazarine (Paris):

1. MS 1887/1 Règlement de Sa Majesté royale prussienne, pour ses régiments d'hussards

75 oldal kézirat a huszárság taktikájáról, amely egy 1752-ben Berlin kelt kézirat első része, fontos szerepet szán a fegyelemnek. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

2. MS 2863 Etat du régiment de hussards Esterhazy, dressé en 1781 et mis à jour jusqu'en 1784
3. MS 4° A 15388 / 19 Relation des quatre derniers chapitres généraux des Religieux Camaldules de la congrégation de France, avec les Remontrances des appellans de cette mesme congrégation juridiquement signifiées au dernier chapitre general

A kamalduliak tevékenységére és janzenista kapcsolataikra vonatkozó kéziratok. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

4. MS 3815 Synonyma seu dictionarium latino-polonicum, in gratiam et usum eorum qui polonicam linguam recte discere, scire ac loqui desiderant. Parisiis, in aedibus S. Ludovici militum dormis regiae invalidorum, anno Domini 1702.

Kézírtos latin-lengyel szótár, amelyet az Invalidusok Dómjában élő veteránok készítettek. A bevezetés tanúsága szerint egyikük egy lengyelül jól tudó magyar volt.

Bibliothèque Municipale de Nancy (Nancy):

1. MS 827 (350) Le journal fidèle de tout ce qui s'est passé dans l'armée impériale commandée par Charles V, duc de Lorraine, et l'armée ottomane, ms. XVIIe siècle, 61 fol. (de la bibliothèque des Bénédictins de Flavigny, 1724)

Elsősorban az 1683-as bécsi török ostromra és az azt követő magyarországi hadjáratra vonatkozó szövegek gyűjteménye.

2. MS 826 (57) La très victorieuse campagne des chrétiens contre les Turcs en 1683 (Le Bègue) ms. XVIIe siècle, 117 fol.

Az 1683-as bécsi török ostromra és a következő évi magyarországi hadjáratra vonatkozó szövegek gyűjteménye.

Fol. 1-70.

Réponse d'un officier de l'armée de l'Empereur à un général espagnol, contenant le détail des actions de la campagne de 1683 (a korban jól ismert híradás másolata)

Fol. 71.

Az 1683-as hadjárat végének összegzése.

Fol. 73-86.

Az 1684-es hadjáratra vonatkozó levelezés.

Fol. 87- 98.

A Lotaringiai Házat dicsőítő költemények gyűjteménye.

3. MS 824 (86bis) Fragments d'une histoire de Charles V de Lorraine. 10 cahiers, ms. XVIIe siècle, 294 fol.

A kézírtos kötet V. Lotaringiai Károly herceg egy teljesen ismeretlen szerző által írt életrajzát tartalmazza. A szöveg számos magyar vonatkozású információt tartalmaz.

4. MS 825 (86) Histoire de Charles V, duc de Lorraine et de Bar (par le père Hugo) 18. sz., 348 p.

V. Károly herceg életét és hadjáratainak történetét bemutató kézírtos életrajz, amely a François Le Bègue által írt *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine* című kézirát alapján készült. E munkával a herceg fia Charles-Hyacinthe Hugo (1667-1739) premontrei apátot, kora egyik híres történészét bízta meg, de azt végül a szerző nyílt politikai nézetei

miatt nem jelentették meg. Hugo kéziratát felhasználta Augustin Dom Calmet monumentális Lotaringia történetében, az *Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine* című munkában.

5. 4666 François-Antoine Aubert, *Le politique vertueux*, Nancy, Jean-Baptiste-Hiacinthe Leclerc, 1762.

A kötet bevezetőjében egy gróf Bercsényi Lászlónak szentelt ajánlás található és címképen a neves magyar származású francia marsall mellkép-portréját láthatjuk, kékszalaggal díszített katonai egyenruhában. A felirat a marsalli és lotaringiai udvari főlovászmesteri címét hangsúlyozza ki. A metszetet nagy valószínűséggel Dominique Collin metszőmester készítette. A kötet szerkezetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a mindössze 169 oldalas értekezéshez a Bercsényi László életpályáját méltató ajánlás nem kevesebb mint 66 oldalt számlál.

6. Claude Waultrin, *Panegyrique du Grand Charles V duc de Lorraine et de Bar et generalissime des troupes impériales*, Nancy, 1700.

A neves császári hadvezért – V. Lotaringiai Károlyt – dicsérő munka. A török elleni háború számos eseményét megörökítette benne a szerző.

Pl.:

p. 89.

A szentgotthárdi csata.

p. 108-109.

A nagyharsányi csata.

p. 116-120.

Az erdélyi ügyek.

7. 3303 *Relation de la pompe funebre faite a Nancy le dix-neuf avril mil sept cent...*, Nancy, 1700. (3303)

V. Lotaringiai Károly herceg újratemetésének leírása. A híres hadvezér számos magyarországi győzelméről is megemlékezik.

8. 3303b P. d'Aubenton S. J., *Oraison funebre de Tres-Haut Tres-Puissant et Tres-Excellent prince Charles V duc de Lorraine et de Bar, prononcée à Nancy, dans l'Eglise des Peres Cordeliers, où il est inhumé, le 20 avril 1700*, Nancy, 1729.

V. Lotaringiai Károly herceg újratemetésén elmondott gyászbeszéd szövege, számos magyarországi törökellenes háborús eseményről megemlékezik.

9. 3303c P. Du Poncet, *Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V (...) prononcée devant Son Altesse Royale Monseigneur le Duc de Lorraine (...) en l'Eglise Primatiale de Nancy le 23 avril 1700 par le Père Duponcet de la C. de Jésus*, Nancy, 1700.

V. Lotaringiai Károly herceg újratemetésén elmondott gyászbeszéd szövege, számos magyarországi törökellenes háborús eseményről megemlékezik.

10. 3303d Jean Claude Sommier, *Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V (...) prononcée dans l'Eglise Paroissiale de St. Evre de Nancy en présence de Messieurs de l'Hôtel de Ville le 11 may 1700 par Mre. Jean Claude Sommier prêtre, docteur en théologie, curé de Champs & des Parroisses en dépendantes*, Nancy, 1701.

V. Lotaringiai Károly herceg újratemetésén elmondott gyászbeszéd szövege, számos magyarországi törökellenes háborús eseményről megemlékezik.

11. ZZ 173-1 Mémoire pour Madame la Princesse d'Esterhazy appellante & demanderesse contre M. Le Vasseur, avocat à la Cour, intimé & défendeur.

Mária-Anna Esterhazy hercegnő (1713-1782), szül. Lunati-Visconti peres irata. Hungarikum értékű forrást nem találtam benne.

Bibliothèque Municipale de Metz (Metz):

1. Ms 992 Histoire de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, divisée en neuf livres

A kéziratos kötet V. Lotaringiai Károly herceg egy teljesen ismeretlen szerző által írt életrajzát tartalmazza. A kötet a 18. század elején keletkezett. A szöveg számos magyar vonatkozású információt tartalmaz.